
L'EVOLUCIÓ DEL MODEL LINGÜÍSTIC DE POMPEU FABRA (1891-1933)*

THE EVOLUTION OF POMPEU FABRA'S LINGUISTIC MODEL (1891-1933)

ELOI BELLÉS
Universitat de les Illes Balears
eloi.belles@uib.cat

LAIA BENAVENT
University of Birmingham
l.benavent-llinares@bham.ac.uk

Resum: Durant l'«etapa de contestació» (Murgades 2018), Pompeu Fabra defensava un model lingüístic basat en el català oriental i, més concretament, en el dialecte barceloní, dialecte que considerava superior tant pel pes demogràfic com per ser un dels més allunyats del castellà (Lamuela & Murgades 1984; Ginebra & Solà 2007). Tanmateix, en l'«etapa d'institucionalització» (Murgades 2018), Fabra evoluciona cap a un model de llengua composicional i polimòrfica, en què té en compte els altres dialectes (Lamuela & Murgades 1984; Ginebra & Solà 2007). Aquest article analitza, a partir de la morfologia, l'evolució del model lingüístic de Fabra des del 1891, amb l'Ensayo, fins al 1933, amb la 7a edició de la *Gramàtica catalana*, partint de la idea que en les obres de l'inici el model és barcelonocèntic i a les obres del final evoluciona cap a un

(*) Aquest treball forma part del projecte «Variació i canvi lingüístic en català: anàlisi i comparació des de les perspectives geolingüística i lexicogràfica dialectal (GEO-LEX-CAT)» (PGC2018-095077-B-C43) de la Universitat de Barcelona (Eloi Bellés) i s'ha beneficiat d'un ajut FI 2019_00294 de l'AGAUR i la Generalitat de Catalunya i forma part del projecte «La ambigüedad en la interfaz gramática-pragmática: factores estructurales y pragmáticos (AMBESPR)» (PID2019-104453GA-I00) (Laia Benavent). Tots dos projectes estan vinculats al Grup d'Estudi de la Variació (GEV) de la Universitat de Barcelona (2021 SGR 01084). Agraïm a Neus Nogué, Maria-Pilar Perea i als membres del Grup d'Estudis de Pragmàtica i Anàlisi del Discurs (GrEPAD) de la Universitat de Barcelona les observacions a les versions prèvies d'aquest treball.

model polimòrfic. En conseqüència, l'evolució la podrem trobar no només en l'abandonament de les formes del barceloní col·loquial, sinó per l'augment de referències a formes d'altres dialectes, avalades sempre per la tradició de la llengua antiga.

Paraules clau: Pompeu Fabra, gramaticografia, barcelonocentrisme, polimorfisme, composicionalitat.

Abstract: During the opposition period («etapa de contestació») (Murgades 2018), Pompeu Fabra defended a linguistic model based on Eastern Catalan, specifically on barcelonian dialect, which was considered higher for demographic and linguistic reasons (Lamuella & Murgades 1984; Ginebra & Solà 2007). However, during the institutionalization period («etapa d'institucionalització») (Murgades 2018), Fabra evolved into a polymorphic and compositional model in which takes into account other dialects (Lamuella & Murgades 1984; Ginebra & Solà 2007).

This paper analyses the evolution of Pompeu Fabra's linguistic model since 1891, with the *Ensayo*, to 1933, with the *Gramàtica catalana* in its 7th edition. We assume that in the first period Fabra's linguistic model was mainly barcelonocentric, but it gradually changed towards a more compositional and polymorphic model in the last period. As a consequence, the evolution is visible not only by abandoning barcelonian linguistic forms, but also by increasing references to other dialects, always supported by the classical language.

Key words: Pompeu Fabra, grammaticography, barcelonocentrism, polymorphism, compositionality.

1. INTRODUCCIÓ

Pompeu Fabra és el màxim exponent del procés de codificació del català engegat a finals del segle XIX i culminat durant la dècada de 1930. Segons la proposta clàssica de Josep Murgades (2018: 50), la seva trajectòria es pot dividir en dues etapes. La primera etapa, corresponent a l'època de *L'Avenç* i a la darrerïa del segle XIX, Murgades l'ha anomenada «etapa de contestació». En aquesta etapa, Pompeu Fabra hi defensava un model lingüístic basat en el català oriental i, més concretament, el barceloní, un dialecte que jutjava superior, tant per qüestions lingüístiques —era el que considerava més allunyat del castellà— com extralingüístiques —el pes demogràfic, polític i econòmic de la capital, per exemple— (Lamuella & Murgades 1984: 27; Ginebra & Solà 2007: 103). La segona etapa, que correspon a les primeres dècades del segle XX, Murgades (2018: 61) l'anomena «etapa d'institucionalització». Aquí, Fabra evoluciona cap a un model de llengua més respectuós amb les varietats diatòpiques del català, i es mostra més obert a la inclusió de formes d'altres dialectes a la llengua literària (Lamuella & Murgades

1984: 19; Ginebra & Solà 2007: 105), qüestió que, tanmateix, no ha estat exempta de crítiques (Ferrando 2018).

En aquest estudi ens proposem d'estudiar l'evolució del model lingüístic que Pompeu Fabra descriu i prescriu en les seves gramàtiques, partint de la hipòtesi que en les obres de l'etapa de contestació comptarà amb un model essencialment barcelonocèntric, i que en l'etapa d'institucionalització evolucionarà cap a un model lingüístic composicional i polimòrfic. Entenem per *composicional* el model lingüístic que incorpora elements de diferents varietats dialectals i per *polimòrfic*, el model lingüístic en què coexisteixen més d'una forma plenament normativa (Ginebra & Solà 2007: 105).

Concretament, partim de l'anàlisi dels elements morfològics flexius, nominals i verbals. No tenim en compte, en canvi, la morfologia dels pronoms febles, ni tampoc els aspectes fonètics i sintàctics, poc presents en les gramàtiques, ni tampoc els aspectes lèxics, dels quals s'ocupà només durant l'etapa d'institucionalització. Els aspectes morfològics són útils per a la nostra anàlisi per dos motius. En primer lloc, perquè és on podem trobar més variació geogràfica i, en segon lloc, perquè és l'aspecte a què Fabra dedica més atenció en les obres gramaticals. Més concretament, les hipòtesis de partida són que (a) l'autor abandona progressivament l'ús de formes pròpies del barceloní col·loquial: *dugues* per *dues*, *nosatros* per *nosaltres*, etc., i (b) augmenten les referències explícites a altres varietats dialectals, sobretot el valencià i el balear, tant descriptivament com prescriptivament.

El corpus del treball està format per quatre de les obres gramaticals de Pompeu Fabra, que són l'*Ensayo de gramática de catalán moderno* (1891), la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana* (1898), la *Gramàtica de la llengua catalana* (1912) i la *Gramàtica catalana*, en les edicions 1a (1918), 5a (1930) i 7a (1933). Les edicions de 1930 i 1933 són les que incorporen canvis substancials en la prescripció respecte de les edicions anteriors (Bonet 1991: 90-91). De l'*Ensayo de la gramática del catalán moderno* i la *Gramàtica de la llengua catalana*, a banda d'analitzar-ne el text pròpiament gramatical, també hem tingut en compte les introduccions, ja que, com a paratext, creiem que poden aportar informació sobre el model de llengua rellevant per a l'anàlisi (Benavent Llinars 2021). La *Gramàtica catalana* de 1956, coneguda com la «gramàtica pòstuma», no la tenim en compte perquè, en primer lloc, queda fora de l'etapa d'institucionalització tal com la concep Murgades (2018) i, en segon lloc, és la que presenta unes característiques més singulars i, per tant, diferents de les altres obres (Bonet 2005: 163). Tampoc no tenim en compte les gramàtiques «estrangeres» ni les escolars.

Dividim el treball en tres apartats, a partir de la divisió de Murgades (2018: 50). En primer lloc, analitzem les obres de l'etapa de contestació, és a dir, l'*Ensayo de gramática de catalán moderno* (1891) i la *Contribució a la gramàtica de la llengua*

catalana (1898). En segon lloc, considerem la *Gramática de la lengua catalana* de 1912 com una obra de transició entre l'etapa de contestació i la d'institucionalització. En tercer lloc, considerem les tres edicions de la *Gramàtica catalana* de 1918/1930/1933 en l'etapa pròpiament d'institucionalització. Com dèiem, en l'estudi ens hem centrat en les qüestions de morfologia i hem considerat pertinent de subdividir-les en morfologia nominal, on hem tractat les qüestions relacionades amb els noms, els adjectius i els pronoms, i morfologia verbal, on hem tractat els paradigmes verbals. Només si ha estat necessari per donar sentit a les explicacions sobre morfologia, hem fet esment també a qüestions fonètiques i ortogràfiques.

2. L'ETAPA DE CONTESTACIÓ: L'ENSAYO DE GRAMÁTICA DE CATALÁN MODERNO (1891) I LA CONTRIBUCIÓ A LA GRAMÁTICA DE LA LENGUA CATALANA (1898)

Les dues obres d'aquest període són l'*Ensayo de gramática de catalán moderno* (1891) i la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana* (1898), totes dues impreses per *L'Avenç* i fetes a redós d'aquest grup. Es tracta de dues gramàtiques descriptives, amb un pes important del barceloní i de la llengua oral, molt deutores, doncs, del principi segons el qual el nou català literari s'havia de bastir damunt del parlar de Barcelona. Entre molts altres exemples, és de sobres conegut com s'expressava Fabra (2013: 90) en una de les conferències de la campanya de *L'Avenç* a finals de 1891, sobre el valor tant de la llengua parlada com del dialecte oriental:

Nosotros estudiem preferentment la llengua parlada: a formular-ne la gramàtica és ahont van encaminadas las nostras investigacions. Altros creuen més convenient fer la gramàtica històrica. Més convenient no ho és: és sí útil, perquè, si es fa be, trobarem en ella l'explicació de l'estat actual de la nostra llengua, tot aprenent-la en els seus estats anteriors. Però els estudis històrics no deuen fer-se am la pretensió de què la gramàtica d'un català antich determinat hagi de ser la gramàtica del modern català literari. Abandonar formas vivas per otras d'arcaicas, y més quand aqueixas no són pas millors, sense fer més perfet el nostro idioma, dificultaria extraordinariament la popularisació de la llengua escrita. Hem de depurar y enriqueir el vocabulari y la sintaxis, però las formas actuales y la pronunciació oriental hân de ser definitivament adoptadas, per la seva innegable superioritat.

De la mateixa manera, és ben conegut el final del pròleg a l'*Ensayo*, la primera gramàtica de Fabra, en què afirmava que estudiava «el sistema gramatical del català de Barcelona, qu'és el parlat, am petitas modificacions, en tot Catalunya, excepte en algunas comarcas de las provincias de Lleyda y Tarragona» (Fabra 1891: 5), i conclouïa que «el meu principal objecte ha sigut presentar el català tal com se parla» (Fabra 1891: 6).

2. I MORFOLOGIA NOMINAL

En general, a les gramàtiques del corpus no hi ha dades explícites sobre gènere i variació dialectal. Apuntem, només, que a l'*Ensayo* es considera que «*Dos* forma el femení *dugas* (*duas*)» (Fabra 1891: 12), forma que continua sent la preferida a la *Contribució*, ja que és la que fa servir Fabra (vg. p. ex. Fabra 1898: 32-33). També en aquesta obra Fabra indica que la terminació *q*, és a dir, en vocal neutra, cal escriure-la *a* en els femenins i *e* en els masculins (Fabra 1898: 32).

Pel que fa al nombre, a l'*Ensayo* les indicacions són, més aviat, breus. Dona el paradigma general de formació del plural afegint una *-s* al singular, així com la regla segons la qual cal afegir *-os* si la paraula acaba en *-ç*, *-s*, *-st*, *-x*, *-tj*, *-sch* (Fabra 1891: 18), i ni tan sols esmenta els plurals en *-ns* dels antics proparoxítons llatins (*homes* - *hòmens*). Per als plurals de *cru* i *nu* dona tant la forma *crus* i *nus*, com la forma analògica *crusos* i *nusos* (Fabra 1891: 18), sense cap indicació de preferència per l'una o per l'altra. Pel que fa als plurals dels noms femenins acabats en *a*, a l'*Ensayo* Fabra no en fa menció, però al pròleg, seguint com ell mateix diu l'ortografia de l'Acadèmia de Bones Lletres, els fa en *as* (*dugas*, *petitas*, *comarcas*); això no obstant, consigna l'ús d'alguns autors del català acadèmic d'escriure els plurals dels mots acabats en *-a* amb *-es* (Fabra 1891: 101). Aquesta serà l'opció preferida per Fabra, i des de la *Contribució*, partint de la fonètica del català oriental, adopta ja els plurals femenins en *es* (Fabra 1898: 34):

La terminació *qs* és la que presenten en el plural els noms que en el singular terminen en *a*: *càsq-càsqs*, *màrq-màrqs*. Correspon a una sola terminació del català antic: *es*. Ex.: *càsqs*, *màrqs*, corresponen a *cases*, *mares*. És, doncs, natural que aquesta terminació *qs* sigui constantment escrita *es*: *cases*, *mares*.

Fabra critica, a més a més, els gramàtics, com Ballot, que prescriuen plurals femenins en *-as*, i els escriptors que els segueixen, i nega que els plurals en *-es* siguin arcaics, sinó que la «*e* àtona pronunciant-se *q*» no és més que «les formes actuals» (Fabra 1898: 35). Per a Fabra, seria una incoherència que es mantinguessin plurals en *-es* com *mares*, *temples*, etc., que es pronuncien exactament igual —en dialecte oriental— que *cases* i *grosses*, per posar-ne dos exemples. Per acabar, a més, conclou amb una observació de caràcter dialectal: «Observem que en els dialectes en que *s* pronuncien ben diferents *a* i *e* àtones, el plural *-a* és *-es* i no *-as*» (Fabra 1898: 35).

Volem cridar l'atenció sobre el fet que, si bé Fabra es mostra conscient de la fonètica pròpia de tot el bloc occidental, aquest fet no constitueix un argument lingüístic prioritari a l'hora de justificar els plurals en *-es*. És, tan sols, una observació feta al final de tota l'argumentació, basada principalment en la coherència entre els plurals dels substantius acabats en *-e* i els dels que acaben en *-a*.

En aquesta obra sí que hi ha referència als mots plans que fan el plural en *-ns*. En aquest cas, si bé els descriu (Fabra 1898: 41), els considera «primitius» i observa que la llengua actual ha tendit a substituir-los per les formes sense *n*:

Plurals: *homens, asens, jovens, margens*, etc. Però hi ha hagut una tendència a reemplaçar aquestos plurals primitius per plurals sense *n* (*homes, ases, joves, marges*). Alguns d'aquells subsisteixen encara (*homens*), altres han caigut en desuetud (*asens*).

Un cop més, cal considerar que aquesta referència a la llengua actual es basa en el barceloní, ja que, com se sap, una part gens negligible del català occidental, el valencià i l'eivissenc els mantenen.

Encara a la *Contribució*, Fabra es refereix també a les formes de plural en *-os*, que corresponen tant als mots acabats en *-o* com als mots acabats en sibilant (Fabra 1898: 36). D'aquesta qüestió, és important destacar-ne dos elements. En primer lloc, si bé assenyala que una part dels mots catalans acabats en *-o* són, en realitat, castellanismes que cal escriure sense marca explícita de masculí (*modelo > model; tabaco > tabac*), també considera que cal no caure en el parany de considerar-los-hi tots. Així, en primer lloc, Fabra hi planteja alguns casos de mots en què vacil·la la vocal final (*cotxe - cotxo / oncle - onclo*); en segon lloc, aprofita per condemnar les formes amb *-o* dels adjectius i pronoms *nostre, vostre* i *altre*. Sobre *nostre, vostre* i *altre*, Fabra condemna les formes amb *-o* (1898: 36), i de l'adjectiu *altre*, també la forma sense *l* (en la *Contribució*, un asterisc indicava que eren formes «inacceptables»):

Els adjectius i pronoms *nostre-nostra, vostre-vostre, atre*-atra** (*altre-altra*), posseeixen una segona forma masculina en *o*: *nostro*, vostro*, atro**.

El canvi de consideració en aquestes formes és la primera discrepància important entre la *Contribució* i l'*Ensayo*. Així, en aquesta obra primerenca, considerava l'adjectiu *nostro* com la forma normal sobre la qual es crea el femení *nostra* (Fabra 1891: 20). Pel que fa a les variants de *altre*, dona com a formes generals *altro* i *altra*, consigna la forma *altre* entre parèntesis, cosa que vol dir que no és la preferent (Fabra 1891: 31), i afegeix, en nota al peu: «*Altro* es más usado que *altre*, que se pronuncia como el femenino *altra*. Se dice también *atro, atre, atra*» (Fabra 1891: 33, nota 1).

Pel que fa als pronoms personals de primera i segona personal del plural, a l'*Ensayo* Fabra dona prioritat a les formes amb *-o*, si bé consigna entre parèntesis les formes amb *-e*: *jo (yo), tu, nosotros (nosaltres), nosaltres; vosotros (vosaltres), vosaltres* (Fabra 1891: 34). I en nota hi apunta, encara, formes més pròpiament col·loquials de Barcelona i del Camp de Tarragona: «Se dice también *nosatros, nosatres, nosatras, vosatros, vosatres, vosatras* y en la provincia de Tarragona, *naltros, naltres, naltras, valtros, valtres*,

valtras» (Fabra 1891: 34, n. 1). Fixem-nos, també, que dona com a forma secundària la pronunciació ioditzada del pronom *jo*.

A la *Contribució*, l'única informació sobre els pronoms personals es troba a l'*Addenda*. Només s'hi preveuen les formes *nosaltres* i *vosaltres*, a part de les formes clàssiques *nos* i *vós*. Fabra no fa referència, però, a cap altra variant (Fabra 1898: 108), com tampoc no n'havia feta cap per als possessius *nostre* i *vostre*.

Quant als demostratius, a l'*Ensayo* —potser influït encara pel model de Bofarull i de l'Acadèmia—, Fabra consigna la divisió tripartida dels demostratius: «Los adjetivos demostrativos son: *aquest*, este, ese; *aqueix*, ese; *aquell*, aquel» (Fabra 1891: 30), si bé en nota fa notar que *aqueix* «es poco usado». A la *Contribució* hi consigna, també, les tres formes, *aquest*, *aqueix* i *aquell*. A més a més, Fabra hi consigna l'ús literari («alguns escriptors») de *est* i *eix* —possibles en català acadèmic (Fabra 1891: 101)— el doble plural *aquestos* o *aquests* —que, tanmateix, «sona aquets»—, i proscriu les formes *aquêt* i *aquêts*, usades per *L'Avenç* a iniciativa de Casas-Carbó (Segarra 1985: 266-269).

En els possessius hi ha més discrepància. A l'*Ensayo* (1891: 28-29) hi consigna les formes pròpies del català oriental, amb els femenins amb *v*:

Los adjetivos posesivos son: *meu*, mío; *teu*, tuyo; *seu*, suyo; *nostro* (*nostre*), nuestro; *vostru* (*vostre*), vuestro [...] *Meu*, *teu*, *seu* (pron. *méu*, *téu*, *séu*) forman el demenino *meva*, *teva*, *seva*. *Nostro* y *vostru* (pron. *nòstru* y *bòstru*) son más usados que *nostra* y *vostra*.

A l'apartat dedicat al català acadèmic, hi apareixen les formes clàssiques *mia*, *tua*, *sua*, i també les formes amb *u*: *meua*, *teua*, *seua* (Fabra 1891: 100-101), a part del possessiu *llur*, consigna al costat de *seu* i sense cap valoració.

A la *Contribució* les coses són lleugerament diferents. Incorporades novament a l'*Addenda*, dona com a úniques formes femenines vàlides les variants amb *v*: marca amb un asterisc *meua*^{*}, *teua*^{*}, *seua*^{*} i, amb un obelisc, les formes *mia*†, *tua*† i *sua*†. També rebutja les formes *nostro*^{*} i *vostru*^{*}, considerades prioritàries a l'*Ensayo*. Quant a la forma *llur*, si bé accepta que a Barcelona la forma *seu* l'ha reemplaçat, creu que «la llengua literaria no pot resignar-se a perdre aquest possessiu, que hauriem de voler reintroduir adhoc en la llengua parlada» (Fabra 1898: 110). I, de fet, en la llengua de Fabra a la *Contribució* l'ús de *llur* i *llurs* és constant: n'hi ha fins a 27 ocurrences.

Finalment, quant a l'article, a l'*Ensayo* Fabra consigna les formes *el* i *lo* per a l'article masculí, *la* per al femení i *lo* per al neutre —a part de la forma apostrofada i els respectius plurals. Sembla que doni a entendre que la forma *el* és la general i que la forma *lo* sigui secundària: considera que la *o* és l'element que se suprimeix en l'apostrofació (*lo or* > *l'or*), i que només es conserva en algunes expressions fossilitzades (*tot lo dia*). En una nota, observa que en alguns punts de la província de Tarragona

l'article *lo* s'usa de manera general (Fabra 1891: 26-27). També fa notar que en català acadèmic només es fan servir les formes *lo* i *la* i que a vegades no s'apostrofa mai l'article femení (Fabra 1891: 99-100).

A la *Contribució* l'article masculí *el* té ja una primàcia considerable davant de *lo*. Si bé aquest darrer és definit al costat de la forma reduïda i reforçada, també s'indica que «[e]ls articles masculins *lo* i *los* han caigut en desuetud reemplaçats per *el* i *els* (Barcelona)»; com a l'*Ensayo*, tanmateix, Fabra remarca que «la llengua actual posseeix, al costat de l'article masculí *el* (*l'*, *-l*, rares vegades *lo*), un *lo* invariable, article neutre» (Fabra 1898: 95), i afegeix una consideració nova: per a Fabra la distinció, que «sembla estranya a la llengua antiga», «és indubtablement deguda a l'influència castellana». Aquesta afirmació no es valora normativament, és clar, però sens dubte la interpretació que cal fer-ne no és positiva.

2.2 MORFOLOGIA VERBAL

La primera persona del present d'indicatiu presenta variacions morfològiques històriques i geogràfiques importants, fet que la dota d'una gran iconicitat. A l'*Ensayo*, Fabra, conscient d'aquest fet, dona les formes amb *-o*, pròpies del català de Catalunya, com a úniques possibles (Fabra 1891: 50), que de fet eren les que prescrivia la tradició acadèmica moderna de Ballot i de Bofarull (Fabra 1891: 102). Aquesta és, també, la posició a la *Contribució*, encara més centrada, com és lògic, en el parlar oriental. Fabra dona, com a model de 1a persona de cada conjugació, les formes «*parlu*, *tému* i *dòrmu*» (Fabra 1898: 50), i especificava que «la *u* de la primera persona del singular és representada constantment per *o*: *parlo*, *temo*, *dormo*» (Fabra 1898: 50).

En les persones 5 i 6 del present d'indicatiu de la 1a conjugació, a l'*Ensayo* ofereix només les formes modernes del català oriental, és a dir, les formes amb *em* i *eu*: *parl-em*, *parl-eu* (Fabra 1891: 50), tot i que documenta les preferències de Bofarull i de Ballot per les formes clàssiques *parl-am*, *parl-au* (Fabra 1891: 102). A la *Contribució* també fa referència, només, a les formes *parlem* i *parleu*.

En les formes de subjuntiu, en canvi, Fabra mostra més sensibilitat a la variació geogràfica. Així, a l'*Ensayo* dona la forma amb *i* tant per al present (*parl-i*, *parl-is*, *parl-i*, etc.) com per a les formes no rizotòniques de l'imperfet (*parl-éssim*, *parl-éssiu*, *parl-essin*), tot i que per a aquest darrer punt assenyala, en nota, que «[l]a *i* átona de las terminaciones del imperfecto de subjuntivo es sustituida en algunas comarcas por una *e* (pron. *oe*): *parl-és*, *parl-esses*, *parl-és*, *parl-éssem*, *parl-ésseu*, *parl-essen*; *romp-és*, *romp-esses*, *romp-és*, *romp-éssem*, *romp-ésseu*, *romp-essen*; *cull-ís*, *cull-ísis*, *cull-ís*, *cull-íssim*,

cull-íssi, cull-íssi» (Fabra 1891: 53, nota 1). No qualifica, només descriu —i per tant cal suposar que accepta— les formes *dongu-i, dongu-és*, etc., derivades, segons Fabra, d'un *donch* 'dono' «poco usado» (Fabra 1891: 65).

A la *Contribució* (Fabra 1898: 55-56) dedica més atenció a la conjugació de les formes de subjuntiu. Descriu, com a única, la desinència *i*, tot i que n'admet d'altres, en *e-a*, pròpies del català antic, que han desaparegut en el dialecte central modern:

En el present de subjuntiu el català antic fa la distinció *e-a* (*parle-tema-dorma*), distinció que desapareix en la segona persona del singular i en la tercera del plural (a posttònica devenint *e* davant de *s* i de *n*). Aquesta distinció ha desaparegut completament en el dialecte oriental.

I sembla que critiqui els autors que les mantenen, quan diu que «[a]lguns escriptors reemplacen moltes d'aquestes formes (*parli, vesteixi, sigui*) per formes arcaiques (*parle, vestesca, sia*)» (Fabra 1898: 82).

Pel que fa als temps de passat d'indicatiu, a l'*Ensayo* el gramàtic dona les desinències d'imperfet de la primera conjugació amb *v* (*parl-ava*, 1891: 51). Són més interessants les formes de passat simple, de les quals dona el model general de conjugació, però, com en el present, inclou una nota al peu que remet a les formes «compuestas» a què farà referència unes pàgines més endavant (Fabra 1891: 51). Allà, en les formes compostes (Fabra 1891: 75), dona les formes model següents:

vaig ó vàreig parlar
vas ó vares parlar
va parlar
vam ó vàrem parlar
vau ó vàreu parlar
van ó varen parlar

Sobre aquesta forma perifràstica es diu que és «la única usada en el lenguaje hablado», encara que en una nota es matisi que hi ha excepcions «en alguna que otra comarca», sense especificar en quina. A la *Contribució*, centrada en el català oriental, només s'indica que «el perfet d'indicatiu ha caigut en desuadud (Barcelona), però és prou usat encara en la llengua escrita» (Fabra 1898: 66), i s'hi diu que ha estat reemplaçat per la forma perifràstica. També s'assenyala, en relació amb la forma simple, «a Barcelona no s'emplea aquest temps sinó en el verb *deure* quan va seguit d'un infinitiu (*degué venir, degueren padre*) i en algunes frases estereotipades (*sens pecat fou concebuda*)» (Fabra 1898: 66).

Pel que fa a l'imperfet de subjuntiu, a l'*Ensayo* Fabra descriu i dona com a forma general la variant oriental amb *-és* en la 1a i 2a conjugacions i amb *-ís* en la 3a (Fabra 1891: 53). En nota adverteix dels canvis que la terminació pot tenir en «algunas

comarcas», tot i que no explicita en quines. Aquests són el canvi de les formes de 2a, 4a, 5a i 6a persones, de manera que «la *i* átona de las terminaciones del imperfecto de subjuntivo es sustituida [...] por una *e* (pron. *oe*)» (Fabra 1891: 53), com en *parl-essen*, etc. En la secció dedicada al català acadèmic, recull les prescripcions de Bofarull i de Ballot segons les quals calia conservar les formes clàssiques amb la vocal temàtica de la 1a conjugació, és a dir, en -às, com *parl-às*, *parl-àssem*, etc. (Fabra 1891: 104).

A la *Contribució* Fabra separa el català antic, en el qual hi ha la distinció de la terminació en funció de la conjugació (*parlàs*, *parlasses*; *temés*, *temesses*; *dormís*, *dormisses*), del català modern. En el català oriental només hi ha les terminacions -es i -is, i «*as* ha estat reemplaçat per *és*» (Fabra 1898: 65), tot i que fa notar que les formes amb *as* perviuen en algunes varietats, com el mallorquí, i són emprades en la llengua escrita.

Quant als infinitius de la 2a conjugació, a l'*Ensayo* observa que poden acabar en «*er*, *r*, *re* ó *e*», i en una nota al peu fa notar que formes com «*vèncere*» són usades a la província de Girona (Fabra 1891: 49-50). Potser el més destacat d'aquesta obra és que consideri els verbs *dur* i, sobretot, *dir*, propis de la 2a conjugació. En una nota al peu (Fabra 1891: 58, nota 2), destaca que alguns verbs tenen dues formes d'infinitiu, una sense velaritzar i una de velaritzada: «*cabre*, *capiguer*; *poder*, *puguer*; *saber*, *sapiguer*; *valer* (*valdre*), *valguer*; *voler*, *vulguer*; *ser*, *esse* (*èssere*)». També en dona les formes de gerundi corresponents; primordialment, sense velaritzar, com fa també al cos de la gramàtica: «De *cabre*, *poder*, *saber*, *valer*, *voler*, *vulguer* y *ser*: *cabent*, *podent*, *sabent*, *valent*, *volent* y *sent*; de *capiguer*, *puguer*, *sapiguer*, *valguer*, *vulguer* y *esse*: *capiguent*, *puguent*, *sapiguent*, *valguent*, *vulguent*, *essent*», i encara afegeix que «algunos dicen *cayguent*, *creguent*, *diguent*, *visquent*, *siguent*, etc. en lugar de *cayent*, *creyent*, *dihent*, *vivint*, *sent*, etc.» (Fabra 1891: 58, nota 2). També s'indica que en català acadèmic «no se usan los infinitivos *capiguer*, *puguer*, *sapiguer*, *valguer*, *vulguer*» (Fabra 1891: 103), ni tampoc els respectius gerundis velaritzats.

A la *Contribució* descriu el sistema tal com el coneixem, amb pocs canvis: els infinitius de la primera conjugació s'escriuen amb *ar*, els de la tercera amb *ir* i els de la segona amb *re* o *er* i no pas, en contra de Ballot i el català acadèmic, amb *ere* (per tant, *veure* i no *vèurer*) (Segarra 1985: 42-46). No hi ha cap referència a altres varietats dialectals, més enllà de consignar la forma *témbre* entre les usades per Bofarull, Blanch, Labèrnia i Estorch. També en els gerundis —anomenats «gerundius»— el text indica la pronúncia en català central i, després, l'escriptura, sistemàticament amb *t* final (Fabra 1898: 48-49). En aquest cas no hi ha cap referència a les formes velaritzades.

3. ETAPA DE TRANSICIÓ: LA *GRAMÁTICA DE LA LENGUA CATALANA* DE 1912

Els estudiosos han convingut a afirmar que la *Gramática de la lengua catalana* del 1912 és l'obra més important de Fabra i n'han destacat el plantejament, el contingut i el paper que va tenir en el conjunt del corpus fabrià (Bonet 2005: 160; Ginebra & Solà 2007: 227), ja que és una obra en la qual, segons Murgades (2018: 59), Fabra «comença a tenir dreçat un model per a l'estandardització», un model en què «inclou, conscientment, la variació diatòpica com un element important» (Bellés 2023: 56). A diferència de la majoria de gramàtiques anteriors de l'autor, ja planteja explícitament aquest model en el pròleg que precedeix el text gramatical. D'entrada, Pompeu Fabra hi estableix l'abast de la llengua catalana (Fabra 1912: vi):

el idioma catalán, en sus distintas variedades, no sólo se habla en Cataluña, sino en las Baleares y en la mayor parte del antiguo reino de Valencia; es decir, que el valenciano, el mallorquín, el menorquín y el ibicenco son dialectos catalanes, como lo son el rosellonés en Francia i el alguerés en Italia.

Hi afegim que és possible tenir dues solucions per a un mateix fenomen, però que «[c]ada vez que ha sido preciso dar cuenta de dos ó más formas ó construcciones concurrentes, ha debido elegirse la que convenía dar como normal y poner como tal en lugar preferente» (Fabra 1912: vii). D'aquest fragment és rellevant destacar que Fabra reconeix l'existència de polimorfisme («formas ó construcciones concurrentes»), tot i que sembla que per al model lingüístic només una de les formes concurrents té un valor predominant («ha debido elegirse la que convenía dar como normal y poner como tal en lugar preferente»). A més a més, especifica amb quin criteri es decideix la forma consignada com a normal, que bàsicament és la forma usada pels escriptors de Catalunya (Fabra 1912: viii):

En la Morfología, junto á las formas y desinencias del dialecto central, que son las empleadas actualmente por casi todos los escritores de Cataluña y las que consignamos como normales, hemos notado todas aquellas formas y desinencias arcaicas ó dialectales que se encuentran más ó menos á menudo usadas en el lenguaje escrito.

3.1 MORFOLOGIA NOMINAL

Sobre el gènere gramatical, la gramàtica de Fabra de 1912 (p. III-III6) assumeix que el femení dels adjectius es fa afegint-hi una *-a* al masculí. Més concretament, sobre

els adjectius masculins acabats en *-e* afirma, seguint la indicació de la *Contribució*, que es fa canviant aquesta *-e* per una *-a* (Fabra 1912: 112).

D'entrada, a diferència del que hem vist en les obres anteriors, en les quals Fabra o bé en dona poques indicacions (Fabra 1891) o bé argumenta i adopta els plurals en *-es* (Fabra 1898), l'any 1912 ja no argumenta aquesta solució, sinó que la dona per més o menys consolidada, i afirma que «los nombres terminados en *-a* forman el plural cambiando esta *-a* en *-es*» (Fabra 1912: 107).

D'altra banda, també seguint el text anterior, la *Contribució*, Fabra fa referència als plurals dels antics proparoxítons llatins acabats en *-ns*, que considera que són antics, i hi afegeix els plurals només amb *-s*, que afirma que són els de Barcelona: «en Barcelona estos plurales en *-ens* han caído completamente en desuso siendo reemplazados por plurales en *-es*», com a *home - hòmens/homes* (Fabra 1912: 108). Fem notar que la referència a la llengua de l'època, la que fa només el plural en *-es*, és un reflex del barceloní; en canvi, les formes que considera antigues són les que podem trobar en altres dialectes.

Així mateix, els plurals dels noms masculins acabats en *-st*, *-xt* i *-sc* tenen «modernamente» dues formes de plural, només amb *-s* o bé amb *-os*, però «el barcelonés emplea exclusivamente las formas en *-os*» (Fabra 1912: 110). També és el dialecte barceloní el que «manifiesta una fuerte tendencia á introducir la terminación *-os* en los nombres en *-ig*», encara que en noms amb *-x* palatal, «algunos dialectos conservan las formas peixs, mateixs, etc.» (Fabra 1912: 110). La solució *-os* és, de fet, l'única considerada en les obres anteriors, amb el model essencialment barceloní col·loquial.

En referir-se als pronoms personals tònic, la gramàtica del 1912, seguint el que Fabra ja havia apuntat a la *Contribució* (1898), només consigna les formes *nosaltres*, *vosaltres*, i no fa referència a cap altra variant (Fabra 1912: 117); així doncs, es contraposa lleugerament a l'*Ensayo* (1891), com ja hem vist, que només les considerava entre parèntesis i, en canvi, presentava com a principals les variants amb *o* (per exemple, *nosaltros*, *vosaltros*).

En relació amb els pronoms possessius, Fabra dona les formes *meu*, *meva*, *meus*, *meves*; *teu*, *teva*, *teus*, *teves*; *seu*, *seva*, *seus*, *seves*; *nostre*, *nostra*, *nostres*; *vostre*, *vostra*, *vostres*; *llur*, *llurs*. A més a més, considera que *mia*, *tua*, *sia* són antigues i *meua*, *teua*, *seua*, dialectals. Les formes de «Barcelona» són *meva*, *teva* i *seva* i el pronom *llur* «està completamente en desuso (Barcelona)», malgrat que s'utilitza en la llengua escrita (Fabra 1912: 127). En aquesta obra ja s'hi observen més canvis, no només per les formes consignades (per exemple, l'absència de *nostro*, *vostro* que trobàvem a l'*Ensayo* i a la *Contribució*) sinó per les valoracions que rebien (per exemple, l'obelisc a *mia*†, *tua*†, *sua*† a la *Contribució*).

Sobre els pronoms demostratius, Fabra afirma que són *aquest, aquesta, aquests, aquestes; aqueix, aqueixa, aqueixos, aqueixes; aquell, aquella, aquells, aquelles, això* (i *açò*, considerat arcaic) i *allò*. I *afegeix, a més a més, que*, en comptes de *aquest* i *aqueix*, «[e]scríbbase algunas veces est i eix» (Fabra 1912: 127), sense especificar on són vius. Les formes *aquêt* i *aquêts* que es rebutjaven a la *Contribució* ja no es tracten a la gramàtica de 1912.

Finalment, els articles definits que presenta són «lo* *el*, la *la*, los *los**, les *las**», encara que en alguns casos es reemplacen per *el* i *els* (Fabra 1912: 128). A més a més, afirma que les formes *lo* i *los* eren les formes generals en català antic i que «subsisten en varios dialectos, pero el barcelonés sólo las conserva en algunas frases hechas y en determinadas combinaciones» (Fabra 1912: 129). S'esmenten també les formes *es, sa, es, ses* que s'usen en algunes zones, més concretament «en Mallorca, donde es el artículo normal» (Fabra 1912: 130), encara que, de fet, sigui l'article propi de tot el parlar baleàric.

3.2 MORFOLOGIA VERBAL

Pel que fa a la desinència de 1a persona del present d'indicatiu, que, com ja hem dit, és on hi havia més divergència, Fabra (1912: 60) contraposa la llengua antiga i la de l'època per afirmar que «la primera persona del singular del presente de indicativo carece primitivamente de desinencia»; és per això que formes com *port* o *dorm* les presenta com a primeres formes, però les marca com a arcaïques, al costat de les formes *porto* i *dormo*, a les quals no afegeix, d'entrada, cap marca. Més endavant, la forma sense desinència és la que vincula també al dialecte «balear» (Fabra 1912: 60) i les formes amb la terminació *-o* són les que considera «las del dialecto central y las empleadas actualmente por los escritores en Cataluña» (Fabra 1912: 60). Finalment, el gramàtic insisteix que les tres persones amb desinència *-o* «son las únicas usadas en Barcelona y han sido admitidas en la lengua escrita con exclusión casi completa de las formas sin desinencia (Cataluña)» (Fabra 1912: 69).

Pel que fa a la primera conjugació, en contrast amb les obres anteriors, Fabra dona com a models les formes verbals sense desinència i les que acaben en *-o*, tot i que les primeres són considerades arcaïques. No obstant això, s'incorporen posteriorment les formes verbals amb la desinència *-e*, només en relació amb alguns verbs del tipus *cobrar, alegrar, mostrar* o *parlar* i anàlegs, és a dir, «limitada en un principio á los verbos en -brar, -grar, etc.» (Fabra 1912: 60). Sens dubte, Fabra fa una referència implícita als verbs l'arrel dels quals acaba en un grup consonàntic complex, que tenen la terminació en *-e* en «catalán antiguo» per facilitar la sil·labificació (Moll 2006: 196-197). Fabra

també hi observa que el dialecte valenciano presenta actualment la desinença *-e* en tots els verbs de la primera conjugació (Fabra 1912: 60).

Per als verbs de la segona conjugació, l'autor considera que s'ha afegit la desinença *-o* a la 1a persona per distingir-la de la 3a, tot i que la forma verbal sense desinença era «como se decía antiguamente» (Fabra 1912: 69). Sobre les formes de la tercera conjugació, s'afirma que les desinències «han sufrido numerosas modificaciones (dialectales)» i, específicament, el «dialecto valenciano» fa *patixc*, *patixes*, *patix*, etc. (Fabra 1912: 81). Per contra, a Barcelona s'usa «exclusivamente» la desinença *-eixo*, encara que les formes arcaïques del tipus *-esc* «se emplean todavía con mucha frecuencia» (Fabra 1912: 82). Sobre els verbs anomenats purs, l'autor contraposa el català antic amb l'ús del barceloní, que hi ha introduït l'increment *-eix*, per exemple, *ment - menteix* (Fabra 1912: 84).

Quant a les 4a i 5a persones del present d'indicatiu, també hi trobem divergències. Fabra (1912) afirma que «antiguamente» acabaven en *-am* i *-au*, formes que «subsisten en algunos dialectos»; concretament afirma que les manté «el mallorquí» —tot i que posteriorment les qualifiqui d'arcaïques (Fabra 1912: 61, 86)—, encara que s'hagin substituït per *-em* i *-eu* «en la mayor parte del dominio lingüístico catalán» (Fabra 1912: 61). Les formes del tipus *cantem-canteu* ja es consignaven tant a l'*Ensayo* com a la *Contribució*.¹

A més a més, les 4a i 5a persones del plural dels verbs acabats en *-aure* intercalen «modernamente» una *i* entre el radical i les desinències, de manera que, a «Barcelona», es diu *caiem*, *caieu*, etc. en lloc de *caem*, *caeu*, etc. (Fabra 1912: 71). Es reserven per al «balear» les «desinencias antiguas» *deym*, *deyts* (Fabra 1912: 71).

A més, sense cap mena d'especificació, s'afirma que «algunos dialectos conservan las formas *coneixs*, *mereixs* [...]», mentre que «otros dialectos tienden á introducir la *e* disyuntiva en todos los verbos» (Fabra 1912: 71). En verbs del tipus *merèixer*, «el dialecto central» ha reemplaçat les formes amb *c* o *g*, del tipus *meresc*, per *mereixi* (Fabra 1912: 72). «En Barcelona», més concretament, «se usan exclusivamente las formas en *-eixo*» (Fabra 1912: 82), i, en «dialecto valenciano», es donen les formes *patixc*, *patixes*, etc. (Fabra 1912: 81).

En parlar del present de subjuntiu, Fabra (1912: 75) dona dos paradigmes, un dels quals presenta doble opció en algunes de les persones verbals. Les formes verbals en *-i* són, a «Barcelona», «de uso mucho más frecuente», i les altres les considera «antiguas» (Fabra 1912: 73).

1. Fabra fa notar que «algunos escriben *-as* i *-an*» per les desinències *-es* i *-en* (Fabra 1912: 61), malgrat que a l'*Ensayo* i a la *Contribució* Fabra ja assumia les formes amb *-e*.

digui (o diga) *diga*
diguís (o digues) *digas*
digui (o diga) *diga*
diguem *digamos*
digueu *digáis*
diguin (o diguen) *digán*

De fet, més endavant, Fabra (1912: 73), sobre aquestes terminacions del subjuntiu, afirma:

Las desinencias antiguas son -a, -es, -a, -am, -ats ó -au, -en. Ej: tema, temas, tema, temam, temats ó temau, temen; diga, digues, diga, digam, digats ó digau, diguen — El barcelonés ha perdido completamente las dos desinencias -am y -au, que ha reemplazado por -en y -eu [...] y ha substituido las desinencias -a, -es y -en por -i, -is é -in en todos los subjuntivos con radical pura; en los subjuntivos con c ó g, admite todavía las desinencias -a, -es y -en, pero prefiere con mucho las nuevas desinencias -i, -is é -in.

Les formes considerades antigues *hajam* i *hajau* s'oposen a les formes barcelonines *haguem* i *hagueu*, encara que es prefereix *hàgim* i *hàgiu* (Fabra 1912: 87). En relació amb això, les formes *vulga*, *vulgues* són considerades arcaiques (Fabra 1912: 93). D'altra banda, el «dialecto central» ha canviat els subjuntius amb *c* o *g* per les formes *mereixi*, *creixi*, *neixi*, *corri*, *pertanyi* (Fabra 1912: 73).

En presentar l'imperfet d'indicatiu, el paradigma que dona Fabra —amb el patró aplicat a les tres conjugacions— és el següent:

temia *temía*
temies *temías*
temia *temía*
temiem *temíamos*
temieu *temíais*
temien *temían*

En parlar de l'imperfet d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació, Fabra fa referència a les formes del rossellonès, que fan la primera persona del singular amb *i*, «escrito habitualmente portabi» (Fabra 1912: 65). Fem notar que no havíem trobat cap esment a aquesta varietat en les obres anteriors i, de fet, aquesta forma desapareixerà a la gramàtica de 1918. En relació amb el paradigma de l'imperfet de subjuntiu, Fabra dona per a la 2a, 4a, 5a i 6a persones dues formes verbals, patró que es repeteix a les tres conjugacions:

portes
portessis (o portesses)
portes

portessim (o portessem)
 portessiu (o portesseu)
 portessin (o portessen).

A més a més, Fabra afirma que les formes *-as, -asses, -as, -assem, -asseu, -assen*, són «las desinencias antiguas (hoy dialectales)» (Fabra 1912: 65). A més a més, com a formes del «catalán antiguo» que es mantenen en valencià, reporta el passat en *-ra*, «que ha caído en desuso» (per exemple, *cantara, cantares, cantara, cantarem...*).

Sobre el perfet d'indicatiu (*porti, portares, porta*, etc.), Fabra es limita a considerar que és un temps verbal «arcáico» (Fabra 1912: 65, 77, 85), i hi afegeix també el paradigma medieval.

Tal com veiem a l'*Ensayo* i a la *Contribució*, a la gramàtica de 1912 Fabra segueix classificant els infinitius d'acord amb les terminacions *-ar* (primera conjugació), *-er* (segona conjugació) i *-ir* (tercera conjugació), però sobre els infinitius de la segona conjugació afirma que *tindre* i *vindre* són «dialectales» i que «algunos dialectos» presenten la terminació *-re* en infinitius com *vencere* o *coneixere* per *véncer* i *conèixer* (Fabra 1912: 104).

4. ETAPA D'INSTITUCIONALITZACIÓ: LA *GRAMÀTICA CATALANA* DE 1918, 1930 (5A ED.) I 1933 (7A ED.)

L'any 1918, en el si de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, Pompeu Fabra va publicar la *Gramàtica catalana*, de la qual es van fer fins a set edicions, l'última de l'any 1933. Aquesta gramàtica és la que des de bon principi es va considerar «de manera inequívoca i unànime com el codi gramatical oficial de la llengua» (Pérez Saldanya, Rigau & Solà 2009: 13). De totes les edicions que s'han publicat del text, l'edició de 1930 porta un «Advertiment», en el qual s'afirma que el text ha estat modificat respecte de les edicions anteriors. És, de fet, l'edició que incorpora canvis més importants. Aquesta nota es manté fins a l'última edició, la de 1933 (Pérez Saldanya, Rigau & Solà 2009: 16). No es tracta, doncs, de tres obres diferents, sinó de tres estadis de redacció d'una mateixa obra.

4.1 MORFOLOGIA NOMINAL

Quant al gènere, Fabra fa algunes observacions interessants a la *Gramàtica* de 1918 que es canvien en les revisions de 1930 i 1933. Així, per exemple, el 1918 (p. 33) deia:

Un cert nombre d'abstractes en *or*, masculins en el llenguatge corrent, solen avui fer-se femenins en la llengua literària (en català antic eren igualment femenins): *amor, ardor, clamor, color, dolor, error, estupor, favor, fervor, fragor, fulgor, furor, honor, horror, humor, rancor, rigor, rubor, sabor, sopor, temor, terror, valor, rigor*.

El 1930 la consideració havia canviat i, on deia *català antic*, ara hi diu que es tractava d'un ús arcaic: «Un cert nombre d'abstractes en *or* admeten els dos gèneres; el femení, però, és arcaic» (Fabra 1930: 30-31), que és la redacció que va quedar en l'edició definitiva de 1933 (Fabra 1933: 30). Ara bé, el mateix Fabra les feia servir en femení, com es pot veure en la descripció de «la valor» de les lletres en català (Fabra 1930: 19; 1933: 19).

En la mateixa línia, el 1918 considerava que «[e]ls adjectius *boig, roig*, fan el femení *boja, roja*. Els adjectius *mig, lleig*, fan el femení *mitja* (arc. *mija*), *lletja* (arc. *lleja*)» (Fabra 1918: 39), però no indicava la possible pervivència dialectal (cf. *DCVB*, s. v.) d'aquestes formes sense africar en alguns dialectes catalans. En qualsevol cas, aquesta apreciació va desaparèixer en l'edició de 1930 (p. 36), que és la que va mantenir-se en l'edició de 1933 (p. 36).

Finalment, el 1918 Fabra descrivia alguns adjectius que tenien un femení analògic (p. 41):

Alguns adjectius en *ant* i *ent* admeten, en el llenguatge familiar, un femení en *anta* o *enta*, tals *amargant, llampant, pesant, picant, tivant, amatent, bullent, coent, furient, rabent, roent, pudent*.

Repetia l'observació el 1930 (p. 37), i desapareixia el 1933; novament, però, la referència era de registre i no d'àmbit dialectal. No preveia, en canvi, aquestes formes analògiques en els femenins invariables com *audaç, feliç*, etc. De fet, ni tant sols n'esmentava la possibilitat (Fabra 1918: 40).

En el nombre tampoc hi ha gaires elements destacables. Òbviament, el plural en *-es* dels mots femenins acabats en *-a* ja forma part indiscutible de la doctrina fabriana (vg. Fabra 1918: 33; 1930: 31; 1933: 31).

És més interessant comentar el plural d'alguns substantius masculins. El 1918 Fabra observa, a propòsit dels proparoxítons llatins: «Uns quants noms en *e* feble posseeixen, al costat del plural en *es*, un plural arcaic en *ens*. Són *home, orfe, orgue, cove, marge, terme, jove, verge, ase, ave, freixe*» (Fabra 1918: 34). Sense canvis de redacció, el fragment passa a les edicions de 1930 (p. 32) i de 1933 (p. 32). A part de no trobar-hi cap consideració de tipus normatiu o prescriptiu, cal cridar l'atenció, com s'ha vist amb el cas dels femenins, que Fabra exclou qualsevol referència a la variació dialectal d'aquesta forma, i només en consigna l'arcaïtat.

Encara en la polimorfia dels plurals i en la tríada d'edicions de la gramàtica normativa, Fabra fa referència al plural dels mots acabats en *-ig*, és a dir, en palatal.

Sobre aquests mots, diu Fabra, es forma el plural afegint-hi una *-s*, tot i que la majoria també admeten un plural en *-os*, amb el canvi ortogràfic que això suposa (*g* per *j* o *tj*): *faig, faigs, fajos; desig, desigs, desitjos*. En totes tres edicions trobem, al final, la mateixa valoració: cal donar «preferència als plurals en *g*» (Fabra 1918: 36; 1930: 33; 1933: 33). Igualment, en els mots acabats en sibilant, unes pàgines més endavant (1918: 42), diu:

Adició de *os*: *dolç, dolços* [...] *roig, rojos*, però millor *roigs; boig, bojós*, però millor *boigs; mig, mitjos i migs; lleig, lletjos i lleigs*; —*fosc, foscos i foscs; trist, tristos i trists; mixt, mixtos i mixts*.

En totes aquestes qüestions, doncs, Fabra s'allunya del model col·loquial barceloní de les primeres obres per apropar la llengua al model clàssic.

En els pronoms personals forts, Fabra ha abandonat totalment les formes col·loquials barcelonines com *nosatros* o *vosatros*, i les úniques formes vàlides són *jo, mi, nosaltres, tu, vosaltres, ell, ells, ella, elles, nós* i *vós* (Fabra 1918: 44; 1930: 40; 1933: 40).

Pel que fa als demostratius, el 1918 Fabra continua proposant un sistema de tres graus: *aquest, aqueix, aquell*. Considera «poc recomanables» les formes sense reforçar *est* i *eix* i considera vàlids com a neutres *això* i *allò*. *Açò* duu la marca d'«arcaic» (Fabra 1918: 63). El 1930 Fabra continua prescrivint el sistema de tres graus, amb les mateixes consideracions pel que fa a les formes no reforçades, però elimina la marca d'«arcaic» a la forma *açò* (Fabra 1930: 57). Finalment, el 1933 iguala les formes reforçades a les no reforçades, i continua donant per vàlides les tres formes neutres: «Notem l'existència d'*est* i *eix*, equivalents a *aquest* i *aqueix* [...] Com a pronoms, ultra *aquest*, *aqueix* i *aquell*, tenim els neutres *açò*, *això* i *allò*» (Fabra 1933: 57).

Quant als possessius, a la gramàtica de 1918 Fabra dona com a prioritàries les formes femenines amb *v*, i inclou la forma *llur* al paradigma regular (Fabra 1918: 61). A continuació, indica les formes antigues *mia, tua* i *sua*, ara sense marca, i fa notar que existeixen, dialectalment, les formes *meua, teua* i *seua*, i observa que el possessiu *llur* és «arcaic» (Fabra 1918: 62). Aquestes apreciacions es mantenen en els altres estadis redaccionals de la gramàtica (Fabra 1930: 57; 1933: 57).

Finalment, sobre l'article, el 1918 Fabra deia (p. 29):

L'article masculí és *el* [...]. El plural de l'article masculí és *els*. Una altra forma de l'article masculí és *lo* (plural *los*). El català antic usà normalment aquesta forma, avui dialectal. El llenguatge de Barcelona no l'usa sinó en alguna frase feta (*Per lo senyal de la Santa Creu*) i darrera tot (*tot lo dia*, al costat, però, *de tot el dia*).

I encara, unes ratlles més avall, hi afegia, a propòsit de l'article neutre: «L'article neutre revesteix les mateixes formes que l'article masculí: *el, l' (lo)*» (Fabra 1918: 32). La referència a l'article neutre desapareix en les edicions de 1930 i 1933, a les quals, a

més a més, canvia la redacció a propòsit de l'article masculí. Així, en aquestes edicions s'hi diu que «[l]'article masculí és *el* [...]. El plural de l'article masculí és *els*», com el 1918, però es matisa l'explicació de la forma *lo* (Fabra 1930: 27; 1933: 27):

[Una altra forma de l'article masculí és *lo* (plural *los*), que el llenguatge de Barcelona no usa sinó en alguna frase feta (*Per lo senyal de la santa creu...*) i darrera de tot (ex.: *tot lo dia*; però *de tot el dia*)

Els canvis són interessants. En primer lloc, l'observació apareix al final del paràgraf, i entre claudàtors, com si fos un element secundari i menys important. En segon lloc, desapareix la consideració de «dialectal» i la possible legitimació que podia donar-li el fet que fos propi de la llengua antiga i d'algunes frases fetes, i el relega a una posició de subordinació a l'article *el*.

Tornant a l'article neutre, que Fabra descrivia el 1918, val a dir que en aquella mateixa edició de la gramàtica condemnava que es fes servir la forma *lo* com a singularitzadora del neutre, en lloc de la forma *el*, i considerava que aquest ús era un castellanisme que calia evitar (Fabra 1918: 42-43):

En el català modern (sobretot en la llengua escrita) s'ha estès el costum de distingir l'adjectiu, quan no es refereix a cap substantiu expressat o sobreentès, de l'adjectiu quan es refereix a un substantiu masculí sobreentès, anteposant-li, en el primer cas, un *lo* invariable (dit article neutre) en lloc de l'article masculí: *L'home dolent i el bo*, però *Ha dit això, i lo bo és que no ho sap* (en lloc de: *Ha dit això, i el bo és que no ho sap*). Aquesta distinció és estranya en català antic, en què l'article neutre és *lo* reductible a *l* exactament com l'article masculí. Ex. «... *no discerneix lo ver del fals*», exactament com «*quan lo germà del comte...*» Avui la dita distinció és considerada com un castellanisme, que cal evitar donant a la combinació de l'article amb l'adjectiu la mateixa forma (*el bo* o *l bo*) en els dos casos esmentats, com fan el francès, l'italià i el portuguès.

El 1930 canvia el redactat. El temps verbal de la primera frase canvia al passat —ja no «s'ha estès» sinó que «s'havia estès»—, i canvia també la recomanació d'evitar-lo per l'asseveració que la llengua literària moderna el rebutja (Fabra 1930: 39; 1933: 39, subratllats nostres):

En el català modern (sobretot en la llengua escrita) s'havia estès el costum de distingir l'adjectiu quan no es refereix a cap substantiu expressat o sobreentès, de l'adjectiu quan es refereix a un substantiu masculí sobreentès, anteposant-li, en el primer cas, un *lo* invariable (dit article neutre) en lloc de l'article masculí. Així, *L'home dolent i el bo*; però *Ha dit això, i lo bo és que no ho sap* (en lloc de: *Ha dit això, i el bo és que no ho sap*). La llengua literària rebutja avui aquest *lo* reemplaçant-lo per *el*, per *el que és* o per *el que té de* (o *allò que té de*).

4.2 MORFOLOGIA VERBAL

Quant als paradigmes de la morfologia verbal, Fabra considera que «[e]n el català de Barcelona la primera persona del singular del present d'indicatiu termina en *o*», però tot seguit apunta que (Fabra 1918: 74, subratllat nostre):

cal notar que les dites formes són estranyes al català antic i a un bon nombre de parlars catalans actuals, ço que justificaria la tendència que sembla iniciar-se a reemplaçar-les per les formes antigues, desproveïdes de desinència (*port, tem, dorm*) o terminades en *e* (*porte, accepte*).

En el fragment justifica tant la tendència d'usar les formes sense desinència com la d'utilitzar les terminacions en *-e*, les quals són «usades pels escriptors mallorquins i valencians», i que remetent a la gramàtica de 1912. En les edicions cinquena (1930) i setena (1933), el plantejament és lleugerament diferent del de l'edició de 1918: mentre que en la primera edició la terminació en *-o* era estranya, en les dues altres edicions és la que Fabra dona com a prioritària; en canvi, les formes sense desinència i les formes en *-e* les presenta entre claudàtors perquè considera que són «les formes antigues caigudes en desuetud en el català central, però emprades encara pels escriptors de determinades regions de la llengua catalana (València, Mallorca)» (Fabra 1930: 69; 1933: 69).

Com ja havia fet notar a la gramàtica de 1912, Fabra (1918: 92; 1930: 85-86; 1933: 85-86) torna a fer referència a les terminacions *im* i *its* del «català antic» que verbs com *dir, dur* o *fer* tenen per a les 4a i 5a persones. Unes formes que «[e]l balear ha mantingut i generalitzat». *Deim, deis, creim, creis*, etc. són les «formes usades sovint pels escriptors mallorquins actuals en lloc de *diem, dieu, creiem, creieu*».

Així mateix, Fabra manté a les tres edicions de la gramàtica que la *e* de l'increment *eix* (o *esc*) «es troba reemplaçada per una *i*», com a *servix, servixes*, etc. (Fabra 1918: 98; 1930: 91; 1933: 91).

Pel que fa al paradigma del present de subjuntiu, no hi ha tants canvis, ja que les tres edicions de la gramàtica analitzades presenten les terminacions *-i, -is, -i*, etc. (per exemple, *canti, cantis, canti...*) com a prioritàries, mentre que entre claudàtors, igual que feia amb el present d'indicatiu, Fabra consigna les formes sense desinència o amb la terminació *-e* (o en *-a*), considerades «les formes antigues caigudes en desuetud en el català central» (Fabra 1918: 74; 1930: 69; 1933: 69). Si tenim en compte l'evolució en el corpus gramatical de Fabra que hem anat resseguint, aquest plantejament deriva de la gramàtica del 1912, en la qual ja afirma que *-i* era la desinència de Barcelona i les formes en *-a*, les antigues.

Sobre l'imperfet d'indicatiu, les tres edicions reporten el paradigma *-ia, -ies, -ia*, etc. (per exemple, *vivia, vivies, vivia*, etc.). Fabra (1918; 1930; 1933) no en dona

cap altra informació i la referència a la terminació *-i* del rossellonès que apareixia a la gramàtica de 1912, desapareix. En relació amb l'imperfet de subjuntiu, Fabra ja dona les formes amb *-is* i *-es* a l'*Ensayo*, però no és fins a la gramàtica de 1918 (i 1930, 1933) que, a més a més, afegeix entre claudàtors les desinències *-as*, *-asses*, etc., que qualifica de «caigudes en desuetud en el català central».

Del paradigma del passat d'indicatiu, cap de les edicions analitzades (Fabra 1918; 1930; 1933) dona informació que vagi més enllà dels verbs conjugats (per exemple, *diguí, digueres, digué...*), a diferència del que reportaven les gramàtiques anteriors, en les quals es qualificava la variant simple d'arcaica o caiguda en desús i reemplaçada per la forma perifràstica.

5. CONCLUSIONS

Hem dividit l'obra gramatical de Pompeu Fabra en tres fases, tot seguint la proposta de Murgades (2018). En la primera etapa, s'ha constatat com l'interès de Fabra era, primordialment, descriure el dialecte barceloní i, per extensió, el català central, tot i que amb algunes referències menors a altres dialectes o bé a la llengua antiga. En l'etapa de transició i en la d'institucionalització, en canvi, hem vist com Fabra tenia en compte elements propis d'altres dialectes, especialment baleàrics i valencians, per al model de llengua que descrivia i prescrivia, alhora que abandonava els usos col·loquials propis del barceloní. Tota aquesta informació en contrast la sintetitzem a la Taula 1, al final de l'article. Ara bé, com s'ha vist, sovint la inclusió de trets de dialectes diferents de l'oriental es justifica, en primera instància, pel seu caràcter arcaic o clàssic, i només és subsidiàriament que es té en compte la naturalesa dialectal del fenomen. Els exemples més paradigmàtics d'això són les terminacions verbals del present d'indicatiu, que a la gramàtica de 1918, 1930 i 1933 Fabra consigna entre claudàtors, i les terminacions del present de subjuntiu.

Pel que fa al resultat final, en els aspectes morfològics no es pot dir que Fabra avanci cap a una solució composicional —com sí que es dona, per exemple, en l'ortografia—, sinó que l'aposta de Fabra és per un model polimòrfic, en què les diferents formes morfològiques pròpies o bé del català central o bé de la tradició i vives en algun altre dialecte, s'accepten en la llengua literària; es pot veure, per exemple en els possessius (*meva-meua*) o les terminacions verbals tant del present d'indicatiu com del subjuntiu. En pocs casos podem parlar de composicionalitat en morfologia; de fet, es podria reduir a les formes dels plurals (*casa-cases*) —i encara caldria interpretar-les, més aviat, com a elements ortogràfics— i als demostratius (*aquest-aqueix-aquell*).

És important remarcar aquest darrer punt: les formes generals en algun àmbit dialectal, però que no tenen presència en la tradició escrita catalana, queden sistemàticament bandejades del model de Fabra, com pot ser el cas del morfema *-o* de subjuntiu occidental (*que ell canto*).

En síntesi, podem dir que de les dues premisses de què partíem, això és, que a les obres de l'etapa de contestació Fabra apostava per un model basat en el dialecte barceloní i que en l'etapa d'institucionalització el model és composicional i polimòrfic, només es compleix generalment la primera. Com s'ha vist, en la primera etapa l'objectiu és descriure el català, i fer-ho partint de la realitat lingüística que és més pròpia de Fabra, és a dir, el català de Barcelona. Així ho explicita en el pròleg de l'*Ensayo*, i així procedeix, de manera gairebé exclusiva, en la *Contribució*. A partir de l'etapa de transició, l'enfocament canvia i Fabra presta més atenció tant a la llengua antiga com a les varietats dialectals. A la *Gramàtica* de 1912 és molt evident, però també es veu en les successives edicions de la *Gramàtica* de 1918. Ara bé, el model que hi proposa, quant a la morfologia, no és composicional, sinó polimòrfic: quan hi ha més d'una solució que considera vàlida, accepta que hi hagi més d'una forma.

Per acabar, aquest treball ofereix, centrant-se en la morfologia, una panoràmica prou completa de la manera com Fabra adapta el model lingüístic al llarg de quaranta anys de producció gramatical. Sens dubte, fora interessant ampliar l'estudi a altres elements lingüístics, com ara el lèxic, o tenir en compte un corpus més gran d'obres, com ara les *Converses filològiques*. Tot això, tanmateix, són feines pendents per a un treball futur.

Fenomen	Etapla de contestació		Etapla de transició	Etapla d'institucionalització		
	<i>Ensayo</i> 1891 ²	<i>Contribució</i> 1898	<i>Gramàtica</i> 1912	<i>Gramàtica</i> 1918 (1a ed.)	<i>Gramàtica</i> 1930 (5a ed.)	<i>Gramàtica</i> 1933 (7a ed.)
Gènere	Sense reflexions generals. Observacions menors: « <i>Dos</i> forma el femeníno <i>dugas</i> (<i>duas</i>)»	Sense reflexions generals. Continua fent ús de la forma <i>dugas</i> en la metallengua. Mots acabats en <i>g</i> fan el masculí en <i>-e</i> i el femení en <i>-a</i> .	Sense reflexions generals. Assumeix que el femení dels adjectius acabats en <i>-e</i> es fa en <i>-a</i> .	«Un cert nombre d'abstractes en <i>or</i> , masculins en el llenguatge corrent, solen avui fer-se femenins en la llengua literària (en català antic eren igualment femenins): <i>amor, ardor, clamor, color</i> [...]» [En la redacció de la <i>Gramàtica</i> , Fabra emprà la forma femenina]	«Un cert nombre d'abstractes en <i>or</i> admeten els dos gèneres; el femení, però, és arcaic» [En la redacció de la <i>Gramàtica</i> , Fabra emprà la forma femenina]	«Un cert nombre d'abstractes en <i>or</i> admeten els dos gèneres; el femení, però, és arcaic» [En la redacció de la <i>Gramàtica</i> , Fabra emprà la forma femenina]
Plural de noms i adjectius	<i>-as</i> <i>-es</i>	<i>-es</i>	<i>-es</i>	<i>-es</i>	<i>-es</i>	<i>-es</i>
Plural <i>-ns</i> i <i>-s</i>	<i>-s</i>	<i>-ns</i> (ant.), <i>-s</i>	<i>-ns</i> («antiguament»); <i>-s</i> («Barcelona»)	Recollits tots dos, però <i>-ns</i> considerats «arcaics».	Recollits tots dos, però <i>-ns</i> considerats «arcaics».	Recollits tots dos, però <i>-ns</i> considerats «arcaics».
Plural <i>-s</i> i <i>-os</i>	<i>-os</i>	<i>-os</i>	«Modernament» <i>-s</i> i <i>-os</i> («barcelonès»)	Preferència dels plurals en <i>-s</i> dels mots acabats en sibilant (<i>roigs, boigs, migs, foscs, trists</i>).	Preferència dels plurals en <i>-s</i> dels mots acabats en sibilant (<i>roigs, boigs, migs, foscs, trists</i>).	Preferència dels plurals en <i>-s</i> dels mots acabats en sibilant (<i>roigs, boigs, migs, foscs, trists</i>).
Pronoms personals tòpics	<i>jo</i> (<i>yo</i>), <i>nosaltros</i> (<i>nosaltres</i>), <i>vosaltros</i> (<i>vosaltres</i>)	Només <i>jo</i> , <i>nosaltres</i> i <i>vosaltres</i> .	Només <i>nosaltres</i> i <i>vosaltres</i> .	Només <i>jo</i> , <i>nosaltres</i> i <i>vosaltres</i> .	Només <i>jo</i> , <i>nosaltres</i> i <i>vosaltres</i> .	Només <i>jo</i> , <i>nosaltres</i> i <i>vosaltres</i> .
Pronoms possessius	<i>meu, teu, seu, meua, teua, seva, teua, seua, nostra, nostre, vostro, vostra, vostra</i> (<i>vostre</i>)	íd. + <i>meua, teua, seua, teua, seua, llur(s), mia, tua, sua</i>	<i>meu, teu, seu, meua, teua, seva, llur, mia, tua, sua</i> «antiguament»; <i>meua, teua, seua</i> «dialectals»; <i>llur</i> «en desuso, Barcelona».	<i>meua, teua, seva</i> , prioritàries; <i>mia, tua, sua</i> , antigues; <i>meua, teua, seua</i> , dialectals. Prescriu l'ús de <i>llur</i> .	<i>meua, teua, seva</i> , prioritàries; <i>mia, tua, sua</i> , antigues; <i>meua, teua, seua</i> , dialectals. Prescriu l'ús de <i>llur</i> .	<i>meua, teua, seva</i> , prioritàries; <i>mia, tua, sua</i> , antigues; <i>meua, teua, seua</i> , dialectals. Prescriu l'ús de <i>llur</i> .
Pronoms demostratius	<i>aquest, aqueix, aquell</i> (<i>aqueix</i> , «poco usado»)	<i>aquest, aqueix, aquell</i> (<i>est</i> i <i>eix</i> , ús literari d'alguns escriptors). Rebuig de les formes <i>aquêt</i> i <i>aquêts</i> .	<i>aquest, aqueix, aquell</i> (+flexió), <i>això, allò, açò</i> («arcaico»); <i>est, eix</i> («escribese algunas veces»).	<i>aquest, aqueix, aquell</i> (<i>est, eix</i> , «poc recomanables»); <i>això</i> i <i>allò</i> (<i>açò</i> , «arcaic»).	<i>aquest, aqueix, aquell</i> (<i>est, eix</i> , «poc recomanables»); <i>açò, això</i> i <i>allò</i> .	<i>aquest, aqueix, aquell</i> (<i>est, eix</i> , secundàries, però sense valoració); <i>açò, això</i> i <i>allò</i> .
Article	<i>el</i> i <i>lo</i> (m.), <i>la</i> (f.), <i>lo</i> (neutre)	<i>el, els</i> (<i>lo los</i> «han caigut en desuèctud») (masc.), <i>lo</i> (neutre). La distinció entre masculí i neutre és deguda a «l'influència castellana».	<i>lo*, los*</i> («antiguos», canviats per <i>el, els</i>); article salat («Mallorca»).	General, <i>el, lo</i> , català antic i «dialectal»; article neutre, <i>lo</i> : castellanisme que cal evitar.	General, <i>el, lo</i> , català antic (i al final del paràgraf, explicat entre claudàtors) article neutre, <i>lo</i> : castellanisme que la llengua literària rebutja.	General, <i>el, lo</i> , català antic (i al final del paràgraf, explicat entre claudàtors) article neutre, <i>lo</i> : castellanisme que la llengua literària rebutja.

2. La segona columna, quan n'hi ha, fa referència a l'apartat «catalán académico». Les formes entre parèntesis són secundàries.

Present d'indicatiu	1a persona, -o, 4a i 5a persones conjugació I, -em, -eu (<i>parlem, parleu</i>).	1a persona, -o, 4a i 5a persones conjugació I, -am, em, -au, eu (<i>parlam, parlem; parlau, parleu</i>).	1a persona, -o (<i>parlo, temo, dormo</i>); 4a i 5a persones, -em, -eu (<i>parlem, parleu</i>).	1a persona: <i>port</i> (arc.); <i>porto</i> («dialecto central, empleadas actualmente por los escritores en Cataluña»); desinència -e fora del paradigma («catalán antiguo, dialecto valenciano»); 4a i 5a persona: -am, -au («algunos dialectos, Mallorquín») canviades per -em, -eu («mayor parte del dominio ling.»); <i>caem</i> → <i>caiem</i> («Barcelona»); <i>deym, deys</i> («balear, antiguas»).	1a persona: -o («Barcelona, estranyes»); [Ø] i -e («antigues, reemplaçen les altres») 4a i 5a persona: -am, au («antigues, caigudes en desuetud») <i>deim, deits</i> («català antic, escriptors mallorquins actuals»).	-o; [Ø] («antigues, caigudes en desuetud») 4a i 5a persona: -am, au («antigues, caigudes en desuetud») <i>deim, deits</i> («català antic, escriptors mallorquins actuals»).	-o; [Ø] («antigues, caigudes en desuetud») 4a i 5a persona: -am, au («antigues, caigudes en desuetud») <i>deim, deits</i> («català antic, escriptors mallorquins actuals»).
Present de subjuntiu	-i per a tot el paradigma (<i>parli, parlessim</i> , etc.).	-i a tot el paradigma (amb referència a les formes <i>parle, tema, dorma</i> com a pròpies del català antic).	-i («Barcelona»); -a («antigues»); <i>hajam, hajau</i> («antigues») → <i>haguem, haguen</i> («barceloninas»)	-i; [Ø] i -e («desuetud en català central»)	-i; [Ø] i -e («desuetud en català central»)	-i; [Ø] i -e («desuetud en català central»)	
Imperfet d'indicatiu			-ia, -ies, -ia, etc.; <i>portavi</i> («rossellonès»)				
Imperfet de subjuntiu	Formes amb -i (<i>parlessis</i>) al costat de les formes amb -e (<i>parlesses</i>).	Formes en -i exclusives en el català oral oriental; formes clàssiques vives a la llengua escrita i en algunes varietats.	<i>portessis</i> (o <i>portesses</i>) <i>portasses</i> ... <i>-na</i> («valenciano»).	-is, -im, -iu (o -es, -em, -eu i -en); -as, -asses, etc. («desuetud en el català central»).	-is, -im, -iu (o -es, -em, -eu i -en); -as, -asses, etc. («desuetud en el català central»).	-is, -im, -iu (o -es, -em, -eu i -en); -as, -asses, etc. («desuetud en el català central»).	
Perfet d'indicatiu	Preferentment, simple; compost en nota al peu, «única usada en el llenguatge hablado»	Perfet, en desuetud en el català de BCN, reemplaçat per la forma perifràstica.	«arcaico»				
Formes no personals	Infinitius i gerundis «purs» i velars (<i>cabre, capiguer; cabent, capi-guent</i>).	Rebuig dels infinitius i gerundis velars.	Només descriu les formes no velaritzades. Crítica les formes -ere (<i>vèncere</i>) pròpies del català acadèmic.	<i>vindre i tindre</i> («dialectales»); <i>vèncere</i> («algunos dialectos»).			

ELOI BELLÉS
Universitat de les Illes Balears
eloi.belles@uib.cat
ORCID 0000-0002-1902-1827

LAIA BENAVENT
University of Birmingham
l.benavent-llinares@bham.ac.uk
ORCID 0000-0002-2054-6436

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Fonts primàries

- FABRA, Pompeu (1891) *Ensayo de gramática de catalán moderno*, dins Jordi Mir i Joan Solà, dir. (2005) *Pompeu Fabra. Obres completes*, Barcelona/València/Palma; Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Edicions 3i4 / Editorial Moll, vol. 1.
- FABRA, Pompeu (1898) *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, dins Jordi Mir i Joan Solà, dir. (2005) *Pompeu Fabra. Obres completes*, Barcelona/València/Palma; Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Edicions 3i4 / Editorial Moll, vol. 1.
- FABRA, Pompeu (1912) *Gramàtica de la llengua catalana*, dins Jordi Mir i Joan Solà, dir. (2005) *Pompeu Fabra. Obres completes*, Barcelona/València/Palma, Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Edicions 3i4 / Editorial Moll, vol. 1.
- FABRA, Pompeu (1918) *Gramàtica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- FABRA, Pompeu (1930) *Gramàtica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- FABRA, Pompeu (1933) *Gramàtica catalana*, dins Jordi Mir i Joan Solà, dir. (2009) *Pompeu Fabra. Obres completes*, Barcelona/València/Palma; Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Edicions 3i4 / Editorial Moll, vol. 6.
- FABRA, Pompeu (2013) *Textos i materials*, dins Jordi Mir i Joan Solà, dir. (2013) *Pompeu Fabra. Obres completes*, Barcelona/València/Palma; Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Edicions 3i4 / Editorial Moll, vol. 9.

Fonts secundàries

- BELLÉS, Eloi (2023) «Tres gramàtiques per a tres moments de la història de la llengua del vuit-cents», *Zeitschrift für Katalanistik*, 36, p. 33-61.

- BENAVENT LLINARES, Laia (2021) «Sobre la concepció de l'estàndard en paratextos de gramàtiques: les introduccions», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 31, p. 31-45.
- BONET, Sebastià (1991) «Els manuals gramaticals i la llengua normativa. Estudis de gramatografia catalana contemporània», tesi doctoral, Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona.
- BONET, Sebastià (2005) «Les principals gramàtiques catalanes de Pompeu Fabra», dins Jordi Mir i Joan Solà (dir.), *Pompeu Fabra. Obres completes*, Barcelona/València/Palma; Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Edicions 314 / Editorial Moll, vol. 1, p. 159-194.
- FERRANDO, Antoni (2018) *Fabra, Moll i Sanchis Guarnier: la construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- GINEBRA, Jordi & Joan SOLÀ (2007) *Pompeu Fabra. Vida i obra*, Barcelona, Teide.
- LAMUELA, Xavier & Josep MURGADES (1984) *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, Barcelona, Quaderns Crema.
- MOLL, Francesc de B. (2006) *Gramàtica històrica catalana*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- MURGADES, Josep (2018) «Fabra, entre la contestació i la institucionalització», dins *Escrits sobre Fabra*, Lleida, Pagès editors, p. 49-93.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel, Gemma RIGAU & Joan SOLÀ (2009) «La gramàtica de Pompeu Fabra de 1918/1933», dins Jordi Mir i Joan Solà (dir.), *Pompeu Fabra. Obres completes*, Barcelona/València/Palma, Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Edicions 314 / Editorial Moll, vol. 6, p. 13-133.
- SEGARRA, Mila (1985) *Història de la normativa catalana*, Barcelona, Editorial Empúries.